

ПАРОСТКИ ДУАЛЬНОЇ ОСВІТИ ЯК ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ РОБОЧИХ КАДРІВ У РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗІ

RUDIMENTS OF DUAL EDUCATION AS A NATIONWIDE SYSTEM OF THE TRAINING OF REGULAR LABOR FORCE IN THE SOVIET UNION

Стаття присвячена висвітленню та аналізу деяких аспектів дуальної освіти як загальнодержавної системи підготовки робочих кадрів у СРСР. У межах статті визначено спектр проблем, які пов'язані із системою підготовки кваліфікованих працівників першої половини ХХ століття. Доводиться доцільність сучасного вивчення питань розвитку дуальної освіти у СРСР, що дозволить уникнути помилок, виявити досягнення, зберегти і примножити існуючі здобутки в питаннях удосконалення професійної освіти в Україні ХХІ століття. Акцентовано увагу на останніх дослідженнях та публікаціях, що присвячені різним аспектам підготовки кваліфікованих кадрів у часи Радянського Союзу. На основі наукової літератури охарактеризовано систему професійної підготовки кадрів радянських часів, в основі якої лежало поєднання практичного та теоретичного навчання. Висвітлено ряд інновацій у підготовці кваліфікованих робітників на підприємствах та організаціях радянського періоду першої половини ХХ століття. Зроблено спробу довести, що дуальність у професійній освіті зазначеного періоду була основою загальнодержавної системи підготовки робочих кадрів у СРСР, адже носила системний характер, мала чітку структуру, будувалася на нормативно-правових актах, визначалася різноманітністю форм навчання, теоретичних та спеціальних знань, умінь й навичок. На основі аналізу деяких нормативно-правових актів радянської доби було виявлено особливості професійної дуальної освіти та зроблено наголос на ряді завдань, які вона виконувала на той час. Визначено переваги дуального навчання на рівні держави та рівні робітника підприємства. Наголошено на перепонах розвитку дуальної освіти в СРСР. Акцентовано увагу на тому, що дуальну освіту радянського періоду першої половини ХХ століття можна вважати загальнодержавною системою підготовки робочих кадрів, яка, незважаючи на розвиток в умовах тоталітарної ідеології, сприяла удосконаленню професійної освіти.

Ключові слова: система підготовки професійних кадрів, школи фабрично-заводського

навчання, дуальність у професійній освіті, наставництво, дуальне навчання.

The article is devoted to the coverage and analysis of some aspects of dual education as a nationwide system of training of workers in the USSR. The article identifies a range of problems related to the training system for skilled workers in the first half of the twentieth century. The expediency of the modern study of the issues of the development of dual education in the USSR is proved, which will allow to avoid mistakes, identify achievements, preserve and multiply the existing achievements in the issues of improvement of vocational education in Ukraine of the 21st century. The focus is on recent research and publications on the various aspects of skilled training in the Soviet Union. On the basis of scientific literature, the system of professional training of Soviet personnel was characterized, based on a combination of practical and theoretical training. A number of innovations in the training of skilled workers at enterprises and organizations of the Soviet period of the first half of the twentieth century are highlighted. An attempt was made to prove that duality in the vocational education of that period was the basis of the nationwide system of training of personnel in the USSR, because it was of a systemic nature, had a clear structure, was based on legal acts, determined by the variety of forms of training, theoretical and special knowledge, skills and knowledge. On the basis of the analysis of some normative legal acts of the Soviet era, the features of vocational dual education were identified and emphasis was placed on a number of tasks that she was performing at that time. The benefits of dual training at the state and employee level are determined. The obstacles to the development of dual education in the USSR were emphasized. Attention is drawn to the fact that the dual education of the Soviet period of the first half of the twentieth century can be considered as a nationwide system of training of workers, which, despite the development in the conditions of totalitarian ideology, contributed to the improvement of professional education.

Key words: vocational training system, factory-factory training, duality in vocational education, mentoring, dual training.

УДК 377.44

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2019.21.2-30>

Кримчак Л.Ю.,

канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Кадрова політика в будь-які часи розвитку країни виступала одним із головних пріоритетів державного управління. Адже перебудова економіки, зміна ринкових відносин, збільшення виробництва товарів і послуг, конкурентоспроможність на внутрішньому та зовнішньому ринках визначається рівнем підготовки кадрів. Ринок праці потребує високопрофесійних спеціалістів, які здатні якісно та відповідально виконувати свої професійні обов'язки, адаптуватися до умов виробництва, які постійно змінюються.

Сьогодні ведеться інтенсивний пошук нових форм організації підготовки кваліфікованих кадрів,

тому погляд в історію відносно розвитку та становлення дуальної освіти в СРСР є доцільним, щоб уникнути помилок, виявити досягнення, зберегти і примножити її здобутки. Хоча за радянської доби тема розвитку дуального навчання як виду професійної освіти визивала у дослідників зацікавленість, однак її вивчення відбувалося крізь призму партійної історіографії і, як наслідок, унеможливило об'єктивний розгляд низки важливих проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підготовка кваліфікованих кадрів у часи Радянського Союзу знайшла своє відображення в дослідженнях

М. Соловійова (розвиток професійно-технічної освіти в СРСР у 1966–1975 роках) [6], М. Яценко (розвиток професійно-технічної освіти в західних областях УРСР у 1944–1969 роках) [8], О. Хромової (розвиток середніх професійно-технічних училищ в УРСР у 1969–1975 роках) [7]. У роботах висвітлюється процес формування соціалістичної професійно-технічної школи.

С. Батишев у своїй монографії «Формування кваліфікованих робочих кадрів у СРСР» [1] розглядає проблему підготовки висококваліфікованих, всебічно розвинутих кадрів, що обтяжені широким світоглядом і ґрунтовними технічними знаннями.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зацікавленість особливостями розвитку дуальної освіти в системі підготовки кваліфікованих кадрів у часи СРСР свідчить про прагнення щодо творчого застосування їхніх надбань у питаннях удосконалення сучасної професійної освіти в Україні.

Мета статті – висвітлити та проаналізувати деякі аспекти дуальної освіти як загальнодержавної системи підготовки робочих кадрів у СРСР. Для цього зупинимось на таких питаннях: по-перше, конкретизуємо зміст поняття «система підготовки робочих кадрів у СРСР»; по-друге, розкриємо особливості розвитку дуальної освіти за радянської доби першої половини ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі система підготовки робочих кадрів характеризується поєднанням практичного та теоретичного навчання, забезпечує опанування високопродуктивних методів праці. Щодо радянської доби, то, на думку науковців, така система складалася з ряду елементів: індивідуальне навчання у бригадах, навчання у загальноосвітніх школах, професійно-технічних училищах, курсове навчання, бригадна форма навчання. Сучасна підготовка кваліфікованих робітників здійснюється в системі професійно-технічної освіти (далі – ПТО) і безпосередньо на виробництві.

Основою професійно-технічної школи СРСР довоєнної пори вважають сформовану в 1920 році мережу шкіл фабрично-заводського учнівства (далі –ФЗУ), які діяли при великих підприємствах [5, с. 132]. Особливістю функціонування таких шкіл було те, що навчання в них відбувалося переважно в індивідуальній формі. Навчання велося безсистемно, здебільшого велика частина часу витрачалася на виконання різних другорядних робіт. Навчальних програм не існувало. Теоретичних знань за спеціальністю учень не отримував.

Створене у кінці 1930-х рр. народне господарство неринкового типу, в основі якого лежала крупна соціалістична промисловість, потребувало системного механізму, який забезпечив би плано-мірну підготовку та оперативний розподіл кваліфікованих робочих кадрів для всіх галузей, підпри-

ємств, регіонів. Тому не дивно, що з 1940 року ФЗУ перетворюються в школи фабрично-заводського навчання (ФЗН) у межах Трудових резервів СРСР. Це вимагало від держави впровадження певних інновацій у підготовці робочих кадрів на підприємствах та організаціях того часу:

- до індивідуальної форми навчання дода-лася бригадна (групова) форма;

- теоретичне навчання робітників, які оволодівали професією на підприємстві, організовува-лося в денних та вечірніх (змінних) професійно-технічних училищах (ПТУ) на основі договору та за рахунок коштів підприємств й організацій;

- у технічних школах (спеціально створених для навчання робочих за певними спеціальностями) організовувалися короткострокові курси, які давали можливість особі вчитися з відривом від виробництва та оволодівати значним обсягом спеціальних, загальнотехнічних й економічних знань;

- визначається та затверджується Державним комітетом Ради Міністрів (ДКРМ) СРСР з ПТО та ДКРМ СРСР з питань праці та заробітної плати перелік професій і спеціальностей, за яким слід проводити підготовку кадрів безпосередньо на підприємствах та організаціях. Термін підготовки таких фахівців визначався у межах до 6 місяців з урахуванням складності професій та спеціальності, обсягу необхідних технічних знань та виробничих умінь;

- підготовка нових кадрів починає здійснюватися за навчальними програмами, типовими програмами, рекомендаціями та інструктивними вказівками міністерств і відомств.

Впровадження до процесу підготовки робочих кадрів зазначених вище інновацій дає підстави припуститися думки, що з середини ХХ ст. у ПТО СРСР існувала «дуальність» навчання, яка: носила системний характер, мала чітку структуру, будувалася на нормативно-правових актах, характеризувалася різноманітністю форм навчання, теоретичних та спеціальних знань, умінь та навичок.

Дуальна підготовка була гордістю системи навчання в СРСР, тому що дозволяла працівнику відповідати більшості вимог тогочасного виробництва. Таке навчання певною мірою сприяло кар'єрному зростанню, підвищенню рівня матеріального благополуччя та прояву поваги з боку суспільства. Молодь приймалася на підприємство для забезпечення його необхідною робочою силою. Це у свою чергу створювало умови для розвитку молодих кадрів під відповідні потреби виробництва, після чого ті мали можливість залишитися працювати на ньому практично аж до виходу на пенсію.

Розглядаючи дуальність у професійній освіті як загальнодержавну систему підготовки робочих кадрів (першої половини ХХ ст.) в СРСР, можна

визначити завдання, які вона виконувала на той час:

1. Сприяла створенню умов для отримання працівниками відповідних знань, формування спеціальних вмінь і навичок.

2. Забезпечувала перепідготовку кадрів для переходу на іншу роботу, підприємство, організацію.

3. Дозволяла послідовно підвищувати виробничу кваліфікацію робітників.

Доцільно наголосити, що вирішення зазначених завдань відбувалося завдяки: організації навчального процесу безпосередньо на підприємстві чи організації; діяльності спеціальних навчальних курсів; функціонуванню навчально-курсівих комбінатів та навчальних пунктів.

Ефективність дуальної освіти в радянські часи першої половини ХХ ст. залежала від якості навчання працівників на робочому місці, де особливу роль відігравав метод наставництва. Таке навчання відбувалося безпосередньо в робочий час та базувалося на принципі «дивись і наслідуй». Тобто у процесі виконання роботи підлеглий вчився під керівництвом досвідченого співробітника або керівника. Разом із тим навчання на підприємстві вимагало від робітника наявності певних особистісних якостей, які проявлялися в здатності до саморозвитку, самовдосконалення, самоосвіти.

Аналіз змісту деяких нормативно-правових актів радянської доби дає підстави для визначення особливостей дуальної освіти в СРСР першої половини ХХ століття:

- чітке розподілення функціоналу для забезпечення якості навчання, що відбувалося під безпосереднім спостереженням та контролем місцевих відділень союзу та Головного Комітету (ГК) з питань ПТО зі співпрацею з органами ГК з проведення загальної трудової повинності;

- розвиток системи профорієнтаційної роботи та системи самовизначення;

- забезпечення освітнього процесу (на всіх етапах) науково-методичним супроводженням. Підготовка нових робочих для найбільш масових професій та спеціальностей здійснювалася за наскрізними навчальними програмами, розробленими і затвердженими ДКРМ СРСР з ПТО. А по інших професіях і спеціальностях – за програмами, які розроблялися та затверджувалися міністерствами й відомствами на основі типових програм, рекомендацій та інструктивних вказівок;

- формування загальнодидактичних методів навчання через дії та процеси, які ґрунтувалися на свідомому виконанні практичних завдань з використанням проблемно-аналітичного методу навчання на підприємстві;

- оцінювання результатів навчання з дотриманням принципів незалежності оцінки як студентів, так і педагогічних кадрів тощо.

Разом із тим ми не можемо заперечувати той факт, що серед основних переваг дуального навчання на рівні держави була скоординована взаємодія виробничої та освітньої сфер у підготовці фахівців. Важливу роль відігравали підприємства, які спрямовували на навчання тих, хто прагнув до саморозвитку та самовдосконалення. Простежувався високий рівень практико-орієнтованості. Кількість тих, хто навчався, була зумовлена кадровою політикою державних підприємств, які гарантували випускникам закладів ПТО перше робоче місце.

Особливої уваги заслуговує і те, що фінансування здійснювалося за принципом «державного замовлення», а виробниче навчання відбувалося за індивідуальним (коли за кожним робітником-початківцем закріплювався кваліфікований робітник-інструктор або інший фахівець, не звільнений від основної роботи) та бригадним (коли працівник залучався до складу робочої бригади, де навчався бригадиром або висококваліфікованим робочим бригади) планами підготовки. Слід наголосити на важливості курсового навчання, яке відбувалося тільки в ПТУ під час набуття спеціальних, загальнотехнічних і економічних знань, необхідних робітникам для виробничої та творчої праці в умовах сучасного підприємства.

Отже, зазначимо, що дуальність у ПТО радянської доби забезпечувала молодій людині відповідний рівень кваліфікації, зростання її професійної репутації та можливість зайняти більш вигідну вакансію.

Проте існували і перепони, які не дозволяли повною мірою розвиватися професійній дуальній освіті в СРСР. Серед них: відірваність професійної освітньої організації від реальних процесів та формалізм; недолік в освітній професійній організації відповідної матеріально-технічної бази; невідповідність між освітніми та професійними державними стандартами.

Висновки. Резюмуючи, зазначимо, що в радянській історіографії першої половини ХХ століття знайшли відображення певні аспекти розвитку дуальної освіти як загальнодержавної системи підготовки робочих кадрів. Особливість такої освіти полягає в тому, що незважаючи на виникнення в умовах тоталітарної ідеології, вона сприяла вдосконаленню професійної підготовки тих часів. Дуальна освіта радянської доби створила досить ґрунтовну картину розвитку профтехосвіти. Сучасні дослідники по-новому підходять до аналізу та оцінок фактичного матеріалу, використовуючи доробки своїх попередників, для більш повного вивчення перетворень у системі підготовки кваліфікованих робочих кадрів України.

Наголосимо, що проведене дослідження не претендує на висвітлення всіх аспектів розвитку дуальної освіти в СРСР. З нашої точки зору,

подальшого розроблення потребує розгляд та аналіз деяких аспектів дуального навчання в системі вищої освіти другої половини ХХ століття.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Батышев С.Я. Формирование квалифицированных рабочих кадров в СССР : монография. Москва : Экономика, 1971. 214 с.
2. Воеводский И.К. Профессионально-техническая подготовка специалистов среднего звена и квалифицированных рабочих для тяжелой индустрии СССР (1917–1980) : автореф. дисс. ... докт. пед. наук : 13.00.01. Казань, 1981. 34 с.
3. Глазунова Н.И. Подготовка рабочей смены (Развитие системы профессионально-технического образования. 1959 – 1987 гг.). Киев : Выща школа. Головное изд-во, 1987. 199 с.
4. КПСС, Советское государство о подготовке молодой смены рабочего класса (1940 – 1987) / сост. Г.И. Терещенко и др. ; предисл. Г.И. Терещенко. Киев : Выща школа. Головное изд-во, 1988. 416 с.
5. Кушлин В.И. Государственное управление научно-инновационным развитием. Новое в мировой практике : монография. Москва : Проспект, 2017. 272 с.
6. Соловьев Н.П. Основные направления развития профессионально-технического образования в СССР (1966 – 1975 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02. Москва, 1978. 25 с.
7. Хромова О.Л. Развитие средних профессионально-технических училищ в Украинской ССР (1969 – 1975) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Киев, 1980. 167 с.
8. Яценко Н.А. Развитие профессионально-технического образования в западных областях УССР (1944–1969) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Одесса, 1973. 21 с.